

Lévay Endre

ÉSZAK-BÁCSKA TELEPÜLÉSEINEK MÚLTJA ÉS JELENE EGY TÁRSADALOMRAJZ TÜKRÉBEN

Petkovics Kálmán: *A MOSTOHA BARÁZDA*. Társadalomrajz.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977.

T a r t a l o m:

Granicsárok földje. — Két földosztás. — Négy hold föld. — Városok, falvak, szállások. — Az idős földművesek. — A községháza mellett.

Aki a vidékek, a városok, a falvak, a tanyasorok, s bennük a társadalmi rétegek életének viszonyait nem kívülről szemléli, s nem csupán az idevonatkozó forrásmunkák alapján elemzi, hanem teljes emberként benne élve mélyébe lát, s minden mozgásából, változásából kiérzi azt, ami fékezi, vagy ami előbbre viszi: írásában hiteles képet ad. És ez szüli a leszűkítés szándékát; az eltávolodás, vagy a mindig csábító elkalandozás helyett az olyan alkotó erejű részletek feltárásának lehetőségét, amelyből a választott — hogy úgy mondjam: traumként mindig nyugtalanítóan jelen való — téma teljesebb képének körvonala is kirajzolódik. Ilyenkor már a munka valódi eredményéről beszélhetünk.

Falukutatóinktól már sok társadalomleírást olvastunk. Forradalmasan megkomponált műveket is. És ezek, egy-egy helyzetkép felvillantásával arra készítették bennünket, hogy kiszállva a helyszínre, messze a földken kövessük őket nyomon: az érintett, a felvázolt, a találó vonásokkal megrajzolt környezetben ismerkedjünk meg — mint kései fölfedezők — a dolgok lényegével, amelynek mindig, minden időben premier planban álló alakja az ember. Az ember, aki valamikor valahonnan elindult és az élet útjain valamerre tart. Megy, harcol, dolgozik, vérzik, és dolgozik, hogy meglelje az emberibb életet . . .

Petkovics Kálmán első szociográfiai műve, a *Fekete betűs ünnep* már sejtette velünk, hogy ő akkor fogott tollat, amikor az idő nagyot lépett. Elmaradtak, eltűntek „a régi állomások”. Érezte, hogy nem állhat meg a falukutatók klasszikus hagyományainál, hanem éppen a lázas útkezesésben kezdte elhagyni az adott helyzetet rögzítő riporter hangvételt, ami nem volt más, mint helyszíni jelentés: a téma kibontásánál időben is,

térben is mélyebb összefüggéseket keresett. Nem a felszínen, hanem a felszín alatt; a történelmi múlt hiteles adatai között és mögött.

A parasztkérdés a paraszti életforma csődjében Petkovicsot nem e társadalmi réteg régi szerepének fináléjával zaklatja, nem az, hogy a mezőgazdaság industrializálódásával egy létforma — mint előtte annyi másik — elhal; sokkal távolabbról indult, mint a parasztkérdés (mint társadalmi probléma) megszületése, és rátalálással, és soha nem szűnő kereséssel tovább lépett a társadalmi fejlődés ki tudná megmondani — milyen széles országútján.

Új műve, *A mostoha barázda* már alcímében is jelzi, hogy a legmélyebbről, az embertelenség feneketlen örökvizéből feltörő népréteg társadalomrajzát adja. Észak-Bácska városaiból, falvaiból, tanyavilágából: Szabadka, Zenta, Kanizsa, Topolya, Ada, Csantavér, Moravica, Pacsér, Bajmok, Kishegyes, Horgos, Martonos és az apró falvak évszázadaiból meríti anyagát. A korok felsorakoztatását a Hunyadiak korától, a Mohácsi vésztől, Jovan Nenadtól a parasztlázadásokon, a szabadságharcokon, a világháborúkon át napjainkig a legfontosabb adatok felkutatásával végezte el. (Kár, hogy bibliográfiai jegyzetekben nem tüntette fel a felhasznált irodalom részletes jegyzékét, mert nem egy fejezetéből arra következtetünk, hogy alapos felkészültséggel vette kezébe a tollat, amikor ezt a könyvet írta. Az alapos olvasónak viszont az említett forrásmunkák utólagos tanulmányozására is szüksége lehet!)

Petkovics Kálmán drámai hangvétellel kezdi művét. A grancsárok földjéről szóló első fejezetéből átérezni azt, amit Házy Gyula a *Mohács* című drámájában mond: „A jobbágy attól nem lesz több, ha négyfelé vágják!” . . . Mert, ha a hatalom bitorlói így folytatják, akkor „. . . lehet mindent előlről kezdeni”. Mint ahogy kezdték is, évszázadokon át Földtúrok nélkül pedig sem a hűbéri társadalom, sem az azt követő feudokapitalista társadalom nem tudott volna megélni, se tovább lépni. De tovább kellett lépnie, mert ezt parancsolta a történelem: vallásháborúival, parasztlázásaival, szabadságharcaival, felkeléseivel, amelyek mezején, mint a nagy vizek felé csörgedező patakok, folyammá vált a harcosok vére. A zsoldosoké és a nem zsoldosoké; a grancsároké és a nem grancsároké. S a gazdátlanra vált föld megműveletlen maradt, mindaddig, amíg a hűbérurak és rendek új jobbágyok, új telepesek toborzásával s ezek szörnyű kínjával lépésről lépésre termővé nem szelídítettek az elvadult földeket.

És a török hódoltság idején is, a kuruc-lázadás után is, a világháborúkat követő esztendőkből is lehetett majd mindent előlről kezdeni.

A latifundiumok világában, amikor a jobbágyságból megint éhség és vér árán megszületett a parasztság, s eleinte mellette, de csakhamar alatta a földnélküli agrárproletariátus, akkor a földéhség tüze lobbanította fel a szabadságvágyat abban a hitben, hogy a földosztás megváltja a földhözragadt ember életét. Milliókban és milliókban élt ez a hit, egészen addig, amíg az első földosztásra sor nem került, és rá nem döbben-

tek arra, hogy négy-öt hold nem válthatja meg egy hattagú család életét, és nem osztanak annyiszor három-, négy- vagy öt hold földet, ahogy mezőgazdasági cseléd várja az osztást a községháza előtt.

Ahogy éhséget újabb éhség, vágyat újabb vágy követ.

A két földosztás című fejezetében Petkovics Kálmán hangsúlyozza: „... A földreform nem tartozik a szocialista forradalom sajátos céljai közé, hiszen a földek elosztása egyrészt tartósítja a kistulajdonosi alkat konzervatív vonásait, másrészt a mezőgazdasági termelő egységek felaprózása, az életképesség, a termelőeszközök további fejlődése szempontjából hátrányos, fékezi a termelés korszerűsítését...”

A sokévszázados álom a felszabadulás után valóra vált. Szerzőnk itt hiteles adatokat idéz a földosztás idejéből Észak-Bácska településeiről. Szívből felbuzgó lelkesedéssel köszöntötték azt a pillanatot, amikor a földmérő láncokkal megindult a nép... Ez az esemény a nagy napokban történelmi eseményszámba ment a parasztok életében: először az életben saját termőföldjüket érezték a talpuk alatt. Ha nem is valami nagy vetésterület ez, de terem: hozza a termést esztendőről esztendőre. Hoz egy kevés ruhát is, cipőt is, tankönyvet is, újságot is, rádiót is. Beleláltak az országba, világba. Kitágult a látóhatár. Egyre szélesebben; szép virradattal, s aztán egyre szorongatóbb alkonyattal. Mert így, sorjában elkövetkezett az az év is, amikor a parasztszülők — az egykori földnélküliek — gyermekei „szűknek találták a négyholdas világot”, mert éppen a fejlődés folyamán felismerték, hogy „... a termelés szempontjából a négy holdon felül kezdődik az a réteg, amelyet fenntartás nélkül nevezhetünk egyéni parasztságnak”.

Bentrekedtek a kis darabka föld mezsgyekarói között. A fiatalok — jól mondta a költő: „Röpülj, ha tudsz!” — kirajzottak, a földön maradtak az öregek, akik nem sokáig bírják már a kapanyelet forgatni, sem a vasvillát emelgetni: a nyugdíjbiztosításuk viszont mindmáig nyitott kérdés. Kezdeményezés kezdeményezést követ a mostoha barázdán. Szövetkezetek, társadalmi birtokok bírkóznak a kiöregedett parasztok alkonyodó éveinek biztosításával, mert az életjáradék többet tesz ki, mint amennyit a földje adhat. Mindaz, ami történik, még mindig átmeneti megoldás csupán, mert „... a paraszti létforma válságának tartós feszültségei csak akkor oldódnak fel, ha az idős földművesek problémáit tartósan, a társulás talapzatán és végérvényesen a fiatal földművesek oldják meg”... Igen, mert végső fokon „egy szociális réteg biztonságáról van szó”.

Petkovics Kálmánnak életes nagy körképe az, amely Észak-Bácskában a városokat, a falvakat, a szállásokat — egyszóval tanyavilágunkat átöleli.

E táj településtörténetének olyan korszerű feltárásával eddig még nem találkozhattunk, amely számunkra ma a leglátfogóbb, mert a gazdasági adottságok feltárásával együtt innen kapjuk meg a lakosság rétegződésének, natalitásának, fejlődési vonalának minden összefüggésében is

objektív képét. Találkoztunk már terjedelmesebb művekkel, elegendő csak a nagy monográfiákat megemlítenünk, de feldolgozóinknak vállalkozásai más irányúak voltak. Sokszor a szociográfusok is, de a monográfiák írói kifejezetten egységekre szűkítették le mondandóikat — akár Borovszky Samu —, lexikális rövidegességgel szóltak a helységekről, s ezek nyomán csak kutathattuk az egymásra hatásokat, az összefüggéseket. Érthető, az időbeni távolság miatt egyrészt a komparációnak nyoma sem volt, másrészt — ami a mi korunkban elsősorban kiindulópont — a néprétegek gazdasági helyzete, történelmi szerepe, fejlődési távlatai — pontosabban csak az utóbbi évtizedekben rendszerezett adatok alapján vált annyira ismeretessé, hogy kutatások, további elemzések alapjául szolgálhatnak.

A *Városok, falvak, szállások* című fejezetből mindjárt az előljáróban megtudjuk, hogy Észak-Bácskában *nyolcvanhét* településen közel háromszázezer ember él: munkások, földművesek, iparosok, értelmiségiek. A városban is, a faluban is a munka hatékonysága a döntő tényező: ahol ez a hatékonyság erősebb, ott a vonzóerő is nagyobb. Itt sokáig a város járt elől, nem csupán azzal, hogy jobbak az elhelyezkedési lehetőségek, hanem jelentős részben azzal, hogy itt vannak a főiskolák, és az egyetemi tanszékek is. A gazdasági fejlődés tette lehetővé azt a jövőbeívelő lépést, hogy a munkások, a földművesek fiai évről évre nagyobb százalékarányban jutnak el a főiskolákra és az egyetemre is.

A város és a falu közti távolság állandóan csökken. A zaj, a szmog kergeti, a csönd hívja az embert. Talán ezért, és ezért is, a közlekedés fejlődésével „... a falu vonzóerőinek határfoka emelkedett!”

Lassan fogyatkozva, a szállások még mindig állnak, s legalább még egy emberöltő kell hozzá, hogy a régi falak helyén ismét kisimuljon a föld, teremjen, és a parasztcsalád őszben, télben, hófúvás idején ne élje tovább mostoha szigetéletét.

A *mostoha barázda* hat fejezete közül *A községháza mellett* című dolgozat készült jelentős részben véleménykutatás alapján. A 7 NAP véleménykutatása, és a lap olvasói számára megindított *Az olvasó szava* című rovat a levelezők őszinte soraiban sok olyan értékes gondolatot, javaslatot, hozzászólást, bírálatot vetett fel, melyeknek részletes elemzésével a minket nap mint nap foglalkoztató kérdésekre emberileg megdöntött és megfontolt választ kaphatunk.

De maradjunk a községháza mellett.

A fejezetcím már egymagában is sokat sejtet, hiszen a föld népének sorsa évszázadokon át a községháza öles falai között elhangzott döntésektől függött. A Jegyző a falunak nemcsak a „belügyminisztere”, hanem amikor súlyos napok nehezdedtek a helysége, korlátlan ura: diktátora volt. Az élettől a halálig minden itt futott össze előtte: a nép felől a viszonyulás csak a szolgálalkúség, a hallgatás lehetett, vagy a néma forradalom, mert erre intette őt az úr szava:

„Szó nélkül kövesse parancsomat!” (Hogy megtanulták az „úriszék-től”!)

A községháza „elszoktatta a népeket a közélet dolgaitól”, mert ott a jegyző mellett a nagyszabók ültek, mindennek urai, kiknek vastörvénye szerint dőlt el a nép sorsa.

A régi községháza a múltté. Az egykori önkényurak helyét a tanács-teremben a munkások, az agrárproletárok, a kisparasztok, a falusi dolgozók foglalták el. „Ekkor jött divatba a *konferencia*, a közügyek intézésének általánosan elfogadott módja és formája”. Megszületett a konferencia az egykori gyülekezetek helyett, amelyeken több volt a dörge-delem, vagy választások előtt a hazug ígélet, mint az olyan szó, vagy határozat, amely a küszködő embert feloldotta kínos gondjai alól, kiségtette bajaiból, támogatást nyújtott számára ott és akkor, ahol és amikor enélkül mozdulni sem tudott.

A konferenciákon hallottak és tanultak alapján hangzottak el a válaszok mindazokra a kérdésekre, amelyek a ma emberében élnek. Az öngazgatási gyakorlatra, a küldöttrendszerre, a társadalmi szükségletekre, az állampolgár és a hatóság közvetlen kapcsolataira, a jogalkotásra, a gazdaságpolitikai intézkedésekre, a pénzügyrendszerre, az államra vonatkozó ideológiai problémákra, a külgazdasági és külpolitikai funkciókra adott válaszokban a munkások érdeklődése kiegyensúlyozottabb, mint a földműveseké, de „... az egész statisztikai minta eloszlását az jellemzi, hogy az embereket *közvetlenül érintő*, a hatékonyabb cselekvési lehetőségekkel kapcsolatos tárgyköröket fokozottabb érdeklődés kíséri.

A múlt árnyai még itt is, ott is kísértének. Mint fékező erő van jelen a nacionalizmus, a bürokrácia, a primitivizmus, a politikai tétlenség, és foglalkoztatja az embereket a nemzeti egyenjogúság további elmélyítésének kérdése. Petkovics Kálmán a 7 NAP 1972. április 21-i számából idézi: „A nemzeti egyenjogúság további elmélyítésének alábbi lehetőségei közül Ön szerint melyik a legcélravezetőbb: 1. Ha az állam rendeleteket hoz. 2. Ha a többségi nemzet jogokat ad a kisebbségeknek. 3. Ha minden nemzet és nemzetiség közösen harcolnak minden nemzet és nemzetiség egyenjogúságáért. 4. Ha a nemzetiségek maguk harcolnak a saját jogaikért.” A kérdésekre összesen 4998 értékelhető válasz gyűlt össze.

Nagy eltérések nincsenek a választ adó földművesek, a munkások és az értelmiségiek között. „Az adatszolgáltatók nagy többsége (a földművesek 69,9, a munkások 76,4, az értelmiségiek 70,1 százaléka) a legjárhatóbb út lehetőségét azokhoz a követelményekhez, elvi és gyakorlati igényekhez, célokhoz kapcsolja, amelyek a Kommunista Szövetség irányvonalának is szerves összetevői a nemzetiségi viszonyok tekintetében. Viszonylag fejlett társadalmi *tudatról* beszélnek a számok, s ez azt jelenti, hogy szűkül, mindjobban szűkül az osztályellenség ideológiai mozgásteré.”

Visszatérve a b a r á z d á h o z, melyet az írói igénnyel megírt mű szerzője a címben — inkább visszapillantásként — *mostohának* nevez, a most beköszöntött években már nem marad mostoha, mert — írja zárószavában Petkovics Kálmán:

„A hetvenes évek derekán nagy lépést tettünk a történelmi cél felé: az új alkotmány és a társult munka törvénye nem ismer különbséget az öngazgatási jogokat gyakorló munkás és a társult földműves között.

Új korszak kezdődik”.